

BOTLIK JÓZSEF

A BRÓDY-PER TÚLÉLŐJE, SPÁK IVÁN

A jeles ruszin hírlapíró és szerkesztő, Spák Iván 1900. március 24-én született az Ugocsa vármegyei Alsókaraszló községben. Középiskolai tanulmányait Ungváron és Budapesten végezte. Ezután több külföldi tanulmányutat tett, majd Párizsban jogot hallgatott a híres Sorbonne Egyetemen. Spák Iván zaklatott korban élt, akarátán kívül több államfordulat részese lett, ezért röviden ezeket is felvillantjuk.

Kárpátalja elszakítása és Csehszlovákiához történt 1919. évi csatolása után Ungváron hírlapíró. Egyike volt azoknak, akik emellett a két évtizedig, 1938 novemberéig, illetve 1939 márciusáig tartó idegen uralom alatt Kárpátalja önkormányzatáért küzdött, amelyet Csehszlovákia nemzetközi szerződésekben vállalt, de nem valósított meg. Spák Iván 1922-ben belépett a Kurtyák János (Куртяк, Иван 1888–1933) tanító, volt tanfelügyelő által két évvel korábban, 1920-ban Huszt hajdani koronavárosban alapított Kárpátaljai Paraszt Szövetségbe (Подкарпатский Хлиборобский Союз, 'Podkarpatszki Hliborobszki Szojuz').

Spák Iván a parasztszervezet sajtóosztályát vezette, miként azt követően is, hogy a Kárpátaljai Paraszt Szövetség 1924. január 24-én ugyancsak Huszt helységben – melyet a cseh hatóságok nagyközséggé fokoztak le – új tömörüléssé alakult. Azáltal, hogy ekkor egyesült az 1921. július 17-én a Munkács mellett fekvő Beregrákos faluban szerveződött Podkarpatszka Rusz Földműves Autonóm Párttal. Ilyen körülmények között jött létre a ruszin–magyar Autonóm Földműves Szövetség (Автономный Земледилский Союз, 'Avtonomnij Zemlegyilszki Szojuz', közismert rövidítése: 'A3C'), amely Kárpátalja Csehszlovákia által megígért ruszin nemzeti önrendelkezéséért, illetve önkormányzatáért küzdött. A szövetség politikai főtítkárának Bródy András (Бродий Андрей, 1895–1946), ügyvezetőnek Kurtyák Jánost választották. Az utóbbi politikus hatalmas szervezőmunkával hamarosan ütőképesé tette a pártot, és átvette annak tényleges irányítását, amely a „csehek alatt” Kárpátalja legjelentősebb pártjává növekedett, a szövetséget ezért leginkább Kurtyák-pártnak ismerték.

A hírlapíró Spák Iván 1933-tól már az Autonóm Földműves Szövetség hivatalos lapja, az Ungváron kiadott *Ruszszkij Visztnyik* (Русский Вистник) felelős szerkesztője. Eközben tevékenyen részt vett a földműves szövetség életében, és politikájának, eszméinek első számú népszerűsítője, a magyar–ruszin megértés híve volt. „A cseh uralom alatt számos zaklatásban volt része, több ízben házkutatást tartottak nála, lapját elkobozták, számos sajtópert indítottak ellene, állandó megfigyelés alatt állott, elítélték.”

Szerkesztői, hírlapírói munkája mellett Spák Iván több ruszin művelődési egyesület vezetőségének volt tevékeny tagja. Mindenekelőtt az 1923. március 22-én, Munkácson megalakult és Alekszandr Duchnovics (1803–1865) görög katolikus lelkészről, ruszin költőről, íróról elnevezett Duchnovics Irodalmi Társaságnak (Общество А. Духновича, 'Obscsesztvo A. Duhnovicsa'). Az egyesület az év végétől már hivatalosan is szorosán együttműködött az Autonóm Földműves Szövetséggel, amelynek Spák Iván ekkor már a sajtóosztályát vezette. Vezetőségi tagként neki is köszönhető, hogy a Duchnovics Társaság tagjainak a száma már a 1920-as években elérte a 30 ezer főt. Az 1929. márciusi hivatalos adatok szerint az egyesület keretében 168 olvasókör, 152 könyvtár, 79 színjátszó kör, 24 zenekar, 29 kórus működött, és a társaság 1928-ban 3151 különféle előadást tartott. Spák Iván fontos szerepet töltött be a ruszin Verhovina Egyesület vezetőségében is. Továbbá az 1925-ben Ungváron alakult Ruszj Sport Klub (S. K. R / Ш. К. Р.) egyesület főtitkára, és a Kárpátorosz (Ruszin) Újságírók Szövetségének titkára volt.

Az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében Cseh-Szlovákia déli, kb. 650 km hosszú, a csallóközi Somorja és az ugoicsai Feketeardó között húzódó 11 927 km² kiterjedésű magyarlakta területe két évtizedig tartó idegen megszállás után újraegyesülhetett Magyarországgal. (Ez az államhatár utólagos pontosításával, kiigazításaival 12 109 km²-re növekedett.) Lakossága a másfél hónappal később, 1938. december 15-én tartott népszámlálás szerint 1 041 101 fő volt, ebből magyar 83,7%, szlovák 12,9%, rutén 2,0%. A vitatott városok közül a Felvidéken csak Kassa (Pozsony és Nyitra nem), Kárpátalján viszont Ungvár és Munkács egyesülhetett újra Magyarországgal. A fenti népszámlálás szerint a Kárpátalja délkeleti részén felállított két új vármegye, Ung és Bereg-Ugoicsa (az utóbbi közigazgatásilag egyelőre egyesített) kiterjedése a három várossal – Ungvár, Munkács Beregszász –, és 133 községgel együtt összesen 2023 km² volt. Lakosságuk 276 041 fő, ebből 236 046 magyar (85,5%), 25 124 rutén vagy ruszin (9,1%), a többi egyéb nemzetiségű volt. A magyar kormányzat a két új megyét beillesztette

az ország vármegye-rendszerébe. A „csehek alatt” háttérbe szorított Ungvár visszakapta régi szerepét, ismét Kárpátalja „fővárosa” lett, ahol több magyar és ruszin újság, folyóirat szerkesztősége működött.

A kárpátaljai Központi Orosz Nemzeti Tanács vezetőségének 1939. március 15-én tartott ülése azzal a kéréssel fordult a magyar kormányhoz, hogy „a ruszin nemzet nemzeti mivoltának, szabad fejlődésének, önkormányzatának, valamint gazdasági megélhetésének biztosítása céljából haladéktalanul szállja meg csapataival Podkarpatszka Ruszt”.[□] Az okmányt a jogász dr. szulini Kaminszky József (1878–1944. november 8-a után) elnök, valamint Spák Iván hírlapíró, szerkesztő; Földesi Gyula (1875–1947?) ungvári nyomdatulajdonos, könyv- és lapkiadó; Marina Gyula (1901–1983) görög katolikus lelkész, az ungvári papnevelő intézet vicerektora; Demkó Mihály (1894–1946) hírlapíró, szerkesztő és Hajovics Péter (1896–1940) asztalos-bútorgyáros, politikusok látták el kézjegyükkel.

Kárpátalja hegyvidéki területét ezekben a napokban, 1939. március 15. és 17. között szabadították fel a Magyar Királyi Honvédség csapatai. A trianoni bilincs negyedszeri széttörése eredményeként 1939 márciusában húsz évig tartó cseh-szlovák idegen uralom után két részletben, amikor összesen 12 141 km² kiterjedésű kárpátaljai terület egyesült újra Magyarországgal. Ezen a tájon az 1910. évi utolsó magyar népszámláláskor 496 487, az 1930. évi – szintén utolsó – csehszlovák összeíráskor 592 901 lakost jegyeztek fel. (...) „s kb. 300 kilométeren a Kárpátok ezeréves természetes határvonalán a baráti Lengyelországgal érintkező *földterület került vissza*”.[□] A korábbi hatóságilag betelepített, illetve beköltözött kb. 40 ezer fős „csehszlovák” (döntően cseh!) nemzetiségű népesség visszatért Cseh- és Morvaországba.

Ezt követően Kárpátalja képviselőjére a Magyar Országgyűlésbe tíz képviselőt hívtak be, akik gróf Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök átirata alapján 1939. június 30-án „bevonultak” a törvényhozásba. Élükön Bródy András (1895–1946) politikus, hírlapíró, szerkesztő, volt kárpátaljai ruszin miniszterelnökkel (Ungvár). A többiek: Bencze György (1885–1946 után) gazdálkodó, tímármester (Bilke); Boksay János (1874–1940) görög katolikus lelkész, politikus (Huszt); eördöghfalvi Csuha Sándor (1897–1945 után) földbirtokos (Szobránc). Hajovics Péter politikus; Hokky Károly (1883–1971) tanár, tanügyi főtanácsos, felsőkereskedelmi iskolai igazgató, politikus (Nagyszöllös). Homicskó Vladimír dr., görögkeleti vallású orvos, fogorvos (Ungvár); Spák Iván hírlapíró, szerkesztő, politikus (Ungvár) és Zsegora Ödön (1895–1947?) vasúti dolgozó, kereskedő (Nagybocksó), akik

általában a korábbi Autonóm Földműves Szövetség tagjai, illetve körzeti vagy helyi vezetői voltak.

Spák Ivánt szintén az előbbi napon, 1939. június 30-án a Magyar Országgyűlés Képviselőháza Közigazgatási, illetve Naplóbíráló bizottsága tagjává választották, mely tisztségeit 1940. október 22-éig töltötte be. Az utóbbi időponttól 1942. március 12-éig a Gazdasági, majd ekkortól a Könyvtári és Múzeumi testületben is tevékenykedett 1944. november 6-ig, amikor ismét e bizottság tagja lett.

Közben, 1939. szeptember 19. és 1942. március 11. között Spák Iván a Képviselőház egyik jegyzője volt, miközben 1940. október 21-én ismét megválasztották a tisztségre.

A Képviselőházban öt alkalommal szólalt fel. Az 1941. február 12-én lezajlott 178. tanácskozáson, napirend előtti felszólalásában a kárpátaljai államhűségigazolásokról „terén észlelt visszasságok” tárgyában intézett kérdéseket Teleki Pál miniszterelnökhöz. Az 1941. november 12-én tartott 217. ülésen az 1942. évi állami költségvetési törvényjavaslat tárgyalásakor a belügyi tárcahoz tartozó fejezet vitájában fejtette ki álláspontját. Az 1941. december 5-én lezajlott 232. tanácskozáson az 1942. évi állami költségvetési törvénytervezet általános megvitatásában vett részt.

Spák Iván az 1942. november 10-én tartott 303. ülésen az 1943. évi állami költségvetési törvényjavaslat belügyi tárcahoz kapcsolódó részéhez szólott hozzá. Ekkor a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság intézményének a fenntartása mellett foglalt állást szemben azokkal a törekvésekkel, amelyek a jogterületet is vármegyékre darabolták volna. Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) belügyminiszter a válaszában – többek között – kijelentette: „Kifogást emelt a képviselő úr az ellen, hogy felelős tényezők részéről hűségnyilatkozatokat várnak a nemzetiségekről. Soha nem hallottam ilyesmit felelős tényezőktől. Mi nem nyilatkozatokat, hanem hűséget várunk a nemzetiségektől. Megköveteljük a hűséget minden feltétel nélkül”. Spák Iván az 1943. november 22-én lezajlott 341. tanácskozáson az 1944. évi állami költségvetési törvénytervezet iparügyi tárcahoz kapcsolódó részéhez szólott hozzá.

A képviselőházban vitéz Zerinváry Szilárd, a Mentelmi bizottság előadója 1943. december 17-én jelentette be, hogy a testület nem szavazta meg Spák Iván mentelmi jogának a felfüggesztését. Az utóbbit a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség tisztí ügyésze kérte, mert Spák ellen légmentes kihágás miatt büntetőeljárást indított. A bizottság szerint a tényállás hiányos volt, emiatt a kérelmet az országgyűlési képviselő elleni zaklatásnak minősítette.

A magyar kormányzat támogatta a kárpátaljai rutén/ruszin, sőt az orosz nyelvű sajtó megjelenését is. Bródy András által Ungváron kétszer indított (1938. július, illetve október) és újrászámozva kiadott, majd 1939. szeptember 2. és 1940. szeptember (?) között ismét napvilágot látott *Русская Правда* ('Ruszszkaja Pravda') című újságjának a megjelentetéséhez szükséges lapengedély megadását 1939 augusztusában Teleki Pál miniszterelnök a politikusnak „személyesen megígérte”.¹ Bródy eközben továbbra is kiadta a *Русский Вестникъ* ('Ruszszkij Vesztnyik') című lapját. Ezen kívül Ungváron egy hetilapot is 1940. szeptember első napjától 1944 júniusáig (?) *Русское Слово* ('Ruszszköje Szlovo', Orosz/Ruszin/ Szó) címmel, amelyet Spák Iván a képviselői megbízatása idején is folyamatosan szerkesztett. Közben, 1942 végén a hivatalos kárpátaljai lapnyilvántartás szerint a fenti *Русское Слово* „politikai, társadalmi és közbiztonsági” lap III. évfolyama hetente kétszer jelent meg Ungváron: a kiadója Bródy András, a felelős szerkesztője Spák Iván volt.²

A Magyar Országgyűlés Képviselőháza behívott kárpátaljai tagjaként Spák Iván is részt vett a Kárpátalja önkormányzatáról, autonómiájáról szóló törvényjavaslat tárgyalásain, amelyeket 1939. március 14. és 1940. július 31. között tartottak. A megbeszélésekkel kapcsolatban a Magyar Királyi Miniszterelnökségen összesen 102 iktatott ügyirat készült. Spák Ivánon kívül a többi kárpátaljai politikus véleményét is meghallgatták. Teleki Pál miniszterelnök ugyanis különös jelentőségűnek tartotta azt a kiáltványt, amelyet Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó 1939. március 20-án intézett Kárpátalja népéhez, amelyben többek között kijelentette: „A rutén népnek a magyar államiság keretén belül meg kell kapnia azt az önkormányzatot, amelyet azon kívül való életében elérni nem tudott. A nemzeti érdekek biztosításán felül a rutén nép minden fiának meg kell találnia a maga anyagi boldogulását, biztos alapokat kell találni arra, hogy a leigázottság, a jogtalanság, a háttérbe szorítás korszaka után a szabadság, a jog és a testvéri összetartás korszaka virradjon fel a gens fidelissima, Rákóczi fejedelmünk szeretett népe részére”.³

Ehhez kapcsolódik, hogy a Kárpátalja önkormányzatával kapcsolatos tervezet 1939 márciusa és 1940 júliusa közötti 16 hónapon át tartó kidolgozása, amelyben összesen 58 magyar és rutén országos vezető, országgyűlési képviselő, valamint helyi politikai személyiség, illetve szakértő vett részt

¹ Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika*, I. köt. 2005.322. o.

² Részletesen, Thirring Lajos: *Az 1939. március közepén birtokba vett kárpátaljai terület. Az 1939. április eleji területgyarapodás*. In: *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939. 3. szám, 196–205., 235–240. old.

³ MNL OL. K 28. 271. tét., 1939–P–18 638. sz., Uo. o-Má/Zs Küm. szeptember 22. jelzet, 248. o.

A „Kárpátaljai Vajdaság” miniszterelnökségi iktatmányaiiban harmadikként szerepelt a „*Központi Orosz Nemzeti Tanács autonómiatervezete /Bródy/*” című irat,⁴ amely a levéltárban fennmaradt kötegből hiányzik. Ennek tartalma feltehetően azonos az április 2-án a Magyar Királyi Miniszterelnökséghez benyújtott – „*Ruskij Visnik kívánságai*”-val, amely Bródy András lapjában (helyesen: Ruszszkij Visztnyik) jelent meg. Az újság hetente öt-hatezer példányban látott napvilágot, de az 1939 húsvétján megjelent számot Bródy 50 ezer példányban nyomtatta. Ebben közölte a „*Milyen autonómiáért küzdöttünk húsz éven át?*” című cikket, amelyet Spák Iván, a lap szerkesztője írt és állította össze, aki „belső munkatársa Bródynak és lapjának”.⁵

Ennek alapján összefoglaljuk a legfontosabb követeléseket. Az újság Magyarországon belül „a legszélesebb területi autonómiát” igényelte a rutén nép számára, amelynek „lényege nagyjában megfelelné Horvátország valamikor autonómiájának”. Az így felállított Podkarpatszka Rusz területe a felvidéki Poprád folyótól a Tiszáig terjedne. Saját országgyűlése (szojm) és saját minisztériuma lenne, amelynek élén a sojmnak felelős „gubernátor” állna. Az autonóm területen külön közigazgatási és büntetőtörvények lennének érvényben, ahol önálló lenne az igazságszolgáltatás, a rendőrség, a csendőrség, a posta, a távírda, a telefon-, a vasúthálózat, az iskolaügy, a vallás tekintetében stb., azaz a belügyek egészében. A ruszin katonák Podkarpatszka Rusz területén szolgálnának, csak a felsőbb katonai parancsnokság, azaz a hadügy és a külügy lenne „közös kérdés” Magyarországgal. A két közös ügyben a sojmn delegációt küldene a Magyar Országgyűlésbe. A budapesti kormányban külön „ruszin miniszter” tevékenykedne. A két kormány között az érintkezés nyelve az orosz lenne, de Podkarpatszka Rusz hivatalos nyelve a ruszin volna. A rutén országrész területén minden kincstári ingatlan és ingó vagyon a rutén állam tulajdonába kerülne. Az összes állami adókat, illetékeket a sojmn állapítaná meg. A ruszin szempontból nemzetközileg fontos helyekre rutén nemzetiségű hivatalnokokat is ki kell nevezni, elsősorban Amerikába.⁶ Bródy András lapja, illetve Spák Iván lényegében társországi viszonyt fogalmazott meg, amellyel nagy vihart keltettek. Legélesebben az Egyesült Magyar Párt kárpátaljai kerületének hivatalos napilapja, a szintén Ungváron megjelenő *Kárpáti Magyar Hírlap* tiltakozott Bródy és Spák társországi javaslata ellen, mondván: elszakadási törekvés.

⁴ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája*, 2002. 398. o.

⁵ Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika*, II. köt. 2005. 358. o.

⁶ MOL. K 28., 74. csomó, 1940–19 067. sz.

A „Kárpátaljai Vajdaság” önkormányzatáról szóló törvényjavaslatot 1940. július 20-án mutatták be az államfőnek, Horthy Miklós kormányzónak, majd július 23-án Teleki Pál miniszterelnök az országgyűlés elé terjesztette. Ez lényegében törvénybe iktatta volna azt az állapotot, amelyet – egyes eltéréseket nem tekintve – az egy évvel korábban, 1939. június 22-én kiadott 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet a magyar–ruszin kétnyelvű köz-, illetve szakigazgatással már megteremtett. Az így kialakult helyzetet, miként népe – kevés kivétellel –, Spák Iván is kedvezően fogadta, hiszen két évtizedig a „csehek alatt” ezért küzdött az Autonóm Földműves Szövetség egyik vezető személyiségeként.

A hazatért hegyvidéki terület irányítására létrehozott Kárpátaljai Kormányzói Biztosság jogterületen – élén a kormányzói biztos állt – a korábbi magyar-orosz népnév helyett a latinos formát, a rutént vezették be, amely Kárpátalján a magyarral szintén „egyenjogú hivatalos nyelv”-vé vált. Kezdetben a hazatért vidék lakóinak többségét a hajdani magyar-orosz népnévvel illették, 1939–1940 fordulójától terjedt el a nép önmegnevezése a ruszin, s 1940 tavaszán, kora nyarán honosodott meg újra hivatalosan a 13. századtól használt latinos, a rutén.

A 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területét három részre tagolta: Ungi, a Bereg és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség. A fenti rendszabály – többek között – előírta, hogy jogterületen a rutén nyelvet minden hatósággal, hivatallal és közintézménnyel való szóbeli és írásbeli érintkezésben szabadon kell használni. A kormányzóságra kiterjedő érvényű valamennyi törvényt, rendeletet és hatósági hirdetményt hiteles fordításban rutén nyelven is közzé kell tenni a kétnyelvű *Kárpátaljai Közlöny* – *Подкарпатський Вистникъ* (Podkarpatszkij Visztnyik) hasábjain. A tisztviselők két éven belül kötelesek mind a magyar, mind a rutén nyelvben jártasságot szerezni. A területen működő valamennyi iskolában mind a magyar, mind a rutén nyelv tanítását biztosítani kell.⁷

Elsősorban a vezető katonai körök nyomására Teleki Pál miniszterelnök ugyan 1940. augusztus 5-én kénytelen volt visszavonni a Kárpátalja önkormányzatára vonatkozó törvényjavaslatot, de a 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet – mint alapjogszabály – előírásai, illetve az arra épülő további, a kétnyelvű köz- és szakigazgatást elrendelő jogszabályok továbbra is, 1944 októberéig Kárpátalja szovjet katonai megszállásáig érvényben maradtak.

Közben ugyanis 1940. július–augusztusban már Erdély vagy legalább egy része visszaszerzése volt a magyar kormányzat legfontosabb célja, és

⁷ KTÁL. Fond 92., opisz 1., od. zb. 8.

Kárpátalja észak felől az egyik fontos hadműveleti területként jött számításba. Ez hamarosan meg is történt az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés után, amikor szeptember 5. és 13-a között a Magyarországnak ítélt keleti, erdélyi és székelyföldi területeket a Magyar Királyi Honvédség birtokba vette.

A Német Birodalom és Olaszország döntőbírósi határozata két érdekelt fél között egy mellékelt térképbe berajzolva az új államhatárt, azonnal visszacsatolta Magyarországhoz a Székelyföldet, Észak-Erdélyt és a Partium Nagyváradtól észak-északkeletre elterülő részét (Bihar, Szilágyság, Szatmár, Máramaros), összesen 43 104 km² területtel és 2 185 564 lakossal. Ennek kiterjedése a későbbi határkiigazítások után 43 541 km²-re, a népessége a román fennhatóság alatt maradt Dél-Erdélyből a Magyarországhoz csatolt területekre menekültek révén 2 577 291 lélekre nőtt. Közülük 51,4% magyar (1 324 727 fő), 42,1% román (1 085 039 fő) és 3,7% németajkú (95 360 fő) volt.⁸ Más adat szerint az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntéssel összesen 43 492 km² kiterjedésű kelet-magyarországi és észak-erdélyi terület (az utóbbiban a Székelyfölddel) egyesült újra Magyarországgal.⁹ (A népességi adatok azért eltérőek, mert egyes források az 1910. évi utolsó magyar, vagy az 1930. évi román népszámlálást veszik alapul.)

Feltehetően nemzetpolitikai szempontokból korábban sem akadályozták Bródy András és ruszin politikustársai, elsősorban a legbelsőbb bizalmi köréhez tartozó Spák Iván törekvéseit egy önálló ruszin párt megalakítására. Bródy ezt már 1943 októberében szándékozott bejelenteni az országgyűlésben – közölte október 19-én az ungvári rendőrkapitányság a Magyar Királyi Miniszterelnökség illetékes osztályával.¹⁰ A Bródy-féle párt szervezkedését a munkácsi rendőrkapitányság december 6-án kelt feliratában jelentette, amelyet a kormányhivatalban 1944. január 10-én ad acta tettek.¹¹

Bár Jaross Andor (1896–1946) belügyminiszter 1944. március utolsó napjaiban sorra adta ki rendeleteit a különböző pártok, szervezetek feloszlásáról, nemzetpolitikai okokból hónapokkal később mégis engedélyezték a Bródy-párt

⁸ *Ruszkij Visztyik* 1939. április 2.

⁹ Részletesen: *A magyar-rutén kétnyelvűség elemei a Kárpátaljai Kormányzói Bizottság területén 1939. július – 1944. október*. In: Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika*, II. köt. 2005. 9–43. o.

¹⁰ A visszacsatolt keleti terület, 1940. 657–807. o. (hivatkozás: 663., 670. o.), Thirring Lajos: *A visszacsatolt erdélyi és keletmagyarországi terület*. In: *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940. 7. szám, 551–554. o.

¹¹ *Magyar Statisztikai Zsebkönyv*, 1940. 281. o.

megalakulását. Vincze András altábornagy, a kárpáti hadművelleti terület kormánybiztosa július 28-án a feliratban közölte Sztójay Döme (1883–1946) miniszterelnökkel: „Bródy András országgyűlési képviselő bejelentette hoz-
zám, hogy a 'Kárpátaljai Ruszinok Autonóm Népi Egység Pártja' működését megkezdette”.¹² A kormánybiztos a párt szervezeti felépítéséről is tájékoztatta hivatali felettesét. Bródy András mellett a párt alapítói mindenekelőtt Spák Iván és Demkó Mihály, valamint Buday István, Riskó Béla, Bencze György és Zsegora Ödön országgyűlési képviselők voltak. Az új szervezet központi titkársága Budapesten az Akadémia utca 17., főtitkársága Ungváron a Szent István út 7., a két megyei titkársága Munkácson az Árpád vezér út 20., illetve Huszton a Schmidt utca 12. szám alatt tevékenykedett.

Ezzel kapcsolatban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy négy nappal korábban, július 24-én Vincze András kormánybiztos 100.185/1944. elnökségi szám alatt, „a pártpolitikai tevékenység megszüntetése a Kárpáti hadművelleti területen” tárgyában rendeletet adott ki Ungváron. A jogszabálynak az előbbi, július 24-i keltezéssel nyomdai úton egy „Hirdetmény”, falragasz változata is készült, amelynek fejléce: „Kárpáti Hadművelleti Terület Kormánybiztosától”. Ebből idézünk: „A Kárpáti hadművelleti területen a köznyugalom megőrzése, a lakosság békéje és a termelés folytonosságának biztosítása végett az 1.500/1944. M. E. számú rendelet 7. §-ában foglalt felhatalmazás alapján a hadművelleti terület különleges helyzetére való tekintettel pártkülönbség nélkül minden pártpolitikai szervezkedést és gyűlést valamint összejövetelen kívüli párttevékenységet folyó évi július hó 28. napjával megtiltok. / Azt, aki ennek ellenére bármilyen párttevékenységet kifejt, a közigazgatási hatóság kihágási eljárás során hat hónapig terjedhető büntetéssel fogja sújtani. / Felhívom ezért a Kárpáti hadművelleti terület lakosságát, hogy mindenneven nevezendő párttevékenységtől tartózkodják, mert ellenkező esetben a közigazgatósági hatóságok a törvény teljes szigorával fognak az ellenszegülőkre lesújtani. / Mindenkitől elvárom, hogy megértse a mai súlyos idők szavát, és nem szét-húzásra, hanem minden erő összefogására és annak az alkotómunka keretébe való beillesztésére fog törekedni”.¹³ Vincze András intézkedését felülírta sokkal fontosabb nemzetpolitikai szempont, mert a kormánybiztos e jogszabályát a magyar kormány egy hónapig nem léptette hatályba.

Sőt néhány nappal a szervezet megalakulása után, augusztus 4-én Bródy András elnök kérelmet nyújtott be a Magyar Királyi Miniszterelnökséghez,

¹² MNL OL. K 28. 105. tétel, 1943–P–32 043. szám, 23. o.

¹³ KTÁL. Fond 91., opisz 1., od. zb. nr. 919., sztr. 21–23.

hogy pártja részére a saját tulajdonában lévő autót, valamint még két személygépkocsit mentesítsék a katonai igénybevétel alól. Kérését a következő indokokkal támogatták: „A jelenlegi hadi helyzet mellett Kárpátalja lakossága nemzetiségi békéjének megőrzésére ma még fokozottabb szükség van. Tekintettel arra, hogy a fenti párt nemzetiségpolitikai szempontból e területen rendkívül fontos működést fejt ki, a gondozásomra bízott érdekek szempontjából mindenképpen indokoltnak tartom”.¹⁴ Az ügyiraton tett megjegyzés szerint az ügyben időközben rendes úton intézkedés történt.

A szovjet Vörös Hadsereg közeledtére Spák Iván sem menekült el a szülőföldjéről, hanem 1944. október első felében Kárpátalja többi magyar országgyűlési képviselőjével Munkácson, a Pál-hegyen találkozott Demkó Mihály szülőjében. Itt a pincében megbeszélték, hogy nem utaznak Budapestre, ahol a törvényhozás még ülésezett, hanem bevárják sorsukat. Ennek a közös döntésnek a hitük szerinti alapja az volt, hogy mindannyian erkölcsileg és politikailag büntetlennek érezték magukat, mert a ruszin nép felemeléséért, boldogulásáért tevékenykedtek.¹⁵ A Vörös Hadsereg október 26-án elfoglalta Beregszászt és Munkácsot, október 28-án pedig a kormányzói biztosság székhelyét. Ungvárt.

Kárpátalja szovjet katonai megszállása után a belügyi hatóságok Spák Ivánt is letartóztatták. Ezt követően bevonták a Bródy András és hét magyar országgyűlési képviselőtársai ellen „Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök és amerikai kém” – koholt vádakkal indított perbe. A vádlottak: a már említett Bencze György, Demkó Mihály, Spák Iván és Zsegora Ödön. Továbbá Kricsfalussy-Hrabár Endre (1890–1946) dr., nyugalmazott csendőr ezredes, jogász, a Magyar Országgyűlés Felsőházának tagja; Ortutay Jenő (1889–1950) görögkatolikus lelkész, beregszászi kerületi esperes, szentszéki tanácsos és ifjabb kövesligeti Riskó Béla (1887–1947?) nyugalmazott alispán, mindketten országgyűlési képviselők. Bródy Andrást, Demkó Mihályt és Kricsfalussy-Hrabár Endrét egyazon napon, 1946. május 26-án Ungváron ítélték halálra. Mindhármukon fél évig tartó siralomház után, december 7-én a hírhedtté vált Maruszja becenevű (a magyar nemzetiségű Kuruc Mária) börtönőr, korábban szovjet partizánlány tarkólövessel hajtotta végre az ítéletet. A többi öt vádlottra egyenként tízévi kényszermunkatábor büntetést róttak ki, majd valamelyik gulágra hurcolták őket.

Az NKVD november 22-én nyitotta meg Spák János (helyesen: Iván), orosz névváltozatban Шпак, Иван Георгиевич (Spak, Ivan Georgijevics) vizsgálati ügyiratát (I. kötet), amelyet 1945. november 3-án zárt le. A II. és a III. kötet

¹⁴ MNL OL. K 28. 105. tét., 1944-P–25 549. sz., 154–155. o.

¹⁵ Horváth Lajos, 2008. 97. o.

anyaga szintén az előbbi időszakban készült a kihallgatások alkalmával, a 368. számú ügyirata (4. rész) viszont az 1946. április 12. és december 12. közötti további vizsgálati-, illetve peranyagait tartalmazza. Közben az iménti koholt vádakkal 1946. május 26-án, Ungváron Spák Ivánt a Kárpátaljai Területi Népbíróóság tízévi kényszermunkatáborra ítélte, majd elhurcolták valamelyik távoli gulág telepre.

Spák Iván felesége, Gebé Aliz – aki Gebé Péter (1864–1931) munkácsi görög katolikus püspök családjából származott –, a vértanú Bródy András fia, az Ungváron született ifj. Bródy András (*1942) festőművész visszaemlékezése szerint, a férje elítélése után a két kiskorú fiúkkal együtt áttelepült Magyarországra. Spák Iván a napjainkban már közismert iszonyú körülmények között töltötte le büntetését a Szovjetunió kényszermunkatáboraiiban, és 1955-ben szabadult. Nem Kárpátaljára tért vissza, hanem hosszas birodalmi megalázó kérelmezés és hatósági ügyintézés követően, feltehetően 1955 végén, legfeljebb 1956 első napjaiban érkezhettek Magyarországra a Budapesten élő családjához.

Természetesen továbbra is rendőrségi felügyelet alá került/maradt. A Belügyminisztériumban „*Szovjetunióból átvett hadifoglyok ügye*” cím alatt Spák Ivánnak is vizsgálati dossziét nyitottak, amelynek címlapján a következő olvasható: „a nyomozás kezdete: 1956. január 12.” Rendőrségi kihallgatásai és a vizsgálat befejezése után öt nappal, január 17-én zárták le az ún. „Törzslap fotó”-ját, amelyről néhány eddig nem ismert adatot idézünk. Iskolai végzettsége: főiskola. Foglalkozása: tisztviselő. Munkahelye: nincs. Munkakönyve: nincs. Munkaviszony kezdete: (kihúzva). Házastársa: Gebé Aliz. Születési helye, ideje: 1911. december 4. Foglalkozása: tanárnő. Házasságkötés: Ungvár, 1933. december 23. Spák Iván ekkori állandó lakása: Budapest I. kerület Alagút u. 1. szám. A törzslap szerint nem teljesített katonai szolgálatot, Ungváron történt fentebbi büntetése és kényszermunkatáborba való hurcolása után mégis hadifogolyként tartották számon.¹⁶

A magyar hatóságok Spák Iván rendőrségi felügyeletét feltehetően az 1960-as évek valamelyikén szüntethették meg, mert 1967. április 7-én a Belügyminisztérium ORFK Bűnügyi Nyilvántartó Osztályának a nyilvánvartartásában már nem szerepelt. Valószínűleg hatósági erkölcsi bizonyítványt kérelmezhetett, amelyet már meg is kaphatott.

A kárpátaljai és az egyetemes magyarság vértanúja, Bródy András volt ruszin miniszterelnök, majd országgyűlési képviselő fiának, ifjabb Bródy Andrásnak visszaemlékezése szerint az 1970-es évek elején találkozott Spák

¹⁶ ÁBTL, 3.1.9.V-129282 és 3.1.9.V-129282./a sz. vizsgálati dossziék., BM. ORFK Bűnügyi nyilvántartó, III/2.C. 549/94. sz.

Ivánall Budapesten az Alagút utcai lakásában: „Súlyosan beteg, rokkant öregembert ismertem meg, aki testileg ugyan egy roncs volt, de briliáns szellemét haláláig megőrizte.”¹⁷

A rendőrségi vizsgálati dosszié tartalmazza a Budapest XII. kerületi Anyakönyvi Hivatal 3249/76. számú okiratát, amely szerint Spák Iván 1976. október 4-én hunyt el, 76 éves korában. Több hajdani kárpátaljai képviselő-társával együtt személyét a Szovjetunió fennállásának utolsó évében, 1991-ben rehabilitálták.¹⁸ A néhai hírlapíró, szerkesztő vértanúságát a Szolyvai Emlékparkban is megőrkítették.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Budapest. Spák Iván iratai: 3.1.9.V-129282 és 3.1.9.V-129282./a számú vizsgálati dossziék., BM. ORFK Bűnügyi nyilvántartó, III/2.C. 549/94. szám.

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), Ungvár–Beregszász. Fond 91., opisz 1., od. zb. nr. 919., sztr. 21–23.; Jelentés a ruszin politikai helyzetről Kárpátalja teljes visszafoglalása után. Ungvár, 1939. április 18. Fond 92., opisz 1., od. zb. 8., sztr. 28–30.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Budapest. K 28. 105. tét., 1944–P–24 450. sz.; 105. tétel, 1943–P–32 043. sz.; Mikrofilm. Doboz szám: 8919. (20.951/1943. VII. res. B. M. sz. ikt.); K 28. 105. tét., 1944–P–25 549. sz

Ukrán Állambiztonsági Szolgálat ungvári levéltári anyagai. In. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Ungvár. Fond 2558. Ügyirat: 359. sz., II. köt. 360. sz., III. köt. 361. sz., (4. rész.) 368. sz.

*

A visszacsatolt keleti terület. In. Magyar Statisztikai Szemle, 1940. 8–9. szám, 657–807. o. (hivatkozás: 663., 670. o.)

Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta–Duna-szerdahely 2002

Magyar Statisztikai Zsebkönyv. Szerk. Mike Gyula. Budapest. 1940.

Thirring Lajos: *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén.* In. Magyar Statisztikai Szemle, 1939. 5. szám, 454–499. old. (Hivatkozás: 456., 478. o.) – Lásd még: A bécsi döntés alapján visszacsatolt terület lakosságának megoszlása anyanyelv szerint / az 1938. december 15-i népszéleírás alapján. / Bp. [1939.] Lelőhely: Országgyűlési Könyvtár, B 10 / 2037. szám. Sokszorosított kézirat.

Thirring Lajos: *A visszacsatolt erdélyi és keletmagyarországi terület.* In. Magyar Statisztikai Szemle, 1940. 7. szám, 551–554. o.

Thirring Lajos: *Az 1939. március közepén birtokba vett kárpátaljai terület. Az 1939. április eleji területgyarapodás.* In. Magyar Statisztikai Szemle, 1939. 3. szám, 196–205., 235–240. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Spák Iván életrajza:

Compass – Magyar Politikai és Közigazgatási Compass. (1919–1939). Szerk. Madarász Elemér. Kiadja Magyar Politikai és Közigazgatási Compass Kiadóvállalat. Budapest, [1939.] 667–668. o.

Felvidéki mártírok és hősök Aranykönyve. Felvidéki irodalmi emlékkönyv. Budapest, [1940.] 528–529. o.

¹⁷ Ifj. Bródy András (Budapest) festőművész személyes közlése

¹⁸ *Реабілітовані історією. Закарпатська область.* Книга перша. Ужгород, 2003. sztr.752

Horváth Lajos: *Kárpátalja képviselője a magyar országgyűlésben 1938–1945*. Budapest, 2002. 177. o.
Keresztény Magyar Közéleti Almanach. Szerk. Hortobágyi Jenő. Budapest–Nagyvárad, II. köt. 1940. 947. o.

Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. 1940. Szerk. és kiad. a M.(agyar) Kir.(ályi) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1940. 17. o.

Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Szerk. Haeffler István. Budapest, 1940. 307. o.

Képviselőházi jegyző. Felsőházi Napló 1939–1944. II. köt. Budapest, 1942. 6. o.

Hadiözvegyek helyzete. Uo., X. köt. 1941. 210., 265., 406., 438. o., XI. köt. 1941. 78., 143., 344., 403. o.

Igazolási visszasságok. Képviselőházi Napló 1939–1944. IX. köt. Budapest, 1941. 136., 188., 325–326. o.

Mentelmi ügye. Uo. IX. köt, 203. o., Uo. XIX. köt. 1944. 214. o.

Az 1942. évi költségvetésről. Uo. XI. köt. 1941. 109–112. o.

A költségvetés folytatólagos tárgyalásáról. Uo. XII. köt. 1942. 445–451. o.

Az 1943. évi költségvetésről. Uo. XV. köt. 1942. 176–178. o.

*

Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. I. köt. *Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945*. Szerk., előszó: Udvari István. Nyíregyháza, 2005. 232., 234–236. o.; II. köt. *A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*. (Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 7., 9.) 125–126., 225–226., 299–300. o.

Botlik József: *Nemzetünket szolgálták. A visszacsatolt területek felsőházi és képviselőházi tagjai a Magyar Országgyűlésben (1938–1944)*. Budapest, 2020. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány. 126–127., 130–132., 303–305., 311–312., 337–339., 373–381., 383–396. o.

Böölöny József: *Magyarok a nagyvilágban*. I. köt. Kézirat. Budapest, 1981. 47. o.

Dupka György: *Kárpátaljai magyar GULAG-LEXIKON. Lefejezett értelmiség 1944–1959*. Ungvár–Budapest, 1999. 97. o.

Поп, Иван: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород, 2001. Издательство В.Падяка, sztr. 246..

Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. Ужгород, 2003. ВАТ „Видавництво Закарпаття”, sztr. 752.

Rózsás János: *Gulag Lexikon*. Nagykanizsa, 2008. 401. o.

*

Ifjabb Bródy András (Budapest) festőművész és dr. Dupka György (Ungvár) Gulág-kutató személyes közlései.